

BAHROM IRZAYEV,

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori,

O'z VM huzuridagi Qatag'on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi bosh ilmiy xodimi

MASHRIQ YUNUSOV ELBEK HAYOTI VA FAOLIYATI MANBALAR TALQINIDA

ANNOTATSIYA

Maqolada jadid adabiyotida o'ziga xos o'ringa ega bo'lgan Elbek hayoti va ijodiga oid ma'lumotlar berilgan. Uning 1917-yildan boshlangan adabiy faoliyati dastlab she'rlar yozish bilan boshlangan bo'lsa, keyinchalik hikoyanavis sifatida ijodini davom ettiradi, pedagog sifatida ta'lim-tarbiya ishlarida, tilshunoslik sohasida lug'atlar tuzishda va publisistik maqolalari bilan davr muammolarini ko'tarib chiqishda faol qatnashadi.

Kalit so'zlar: jadid adabiyoti, "usuli savtiya", masal, bolalar adabiyoti, gazeta, hikoyanavis, doston, lug'at.

АННОТАЦИЯ

В статье представлена информация о жизни и творчестве Эльбека, которому в современной литературе принадлежит особое место. Его литературная карьера, начавшаяся в 1917 году, началась сначала с написания стихов, а позже он продолжил деятельность как рассказчика, как педагога по воспитательной работе, составлению словарей в области языкознания, поднимая проблемы времени со своей публицистикой. статьи активно участвует.

Ключевые слова: современная литература, пословица "Усули Савтия", детская литература, газета, сказитель, эпос, словарь.

ABSTRACT

The article provides information on the life and work of Elbek, who has a special place in modern literature. His literary career, which began in 1917, first began with writing poems, and later he continued his work as a story writer, as a pedagogue in educational work, compiling dictionaries in the field of linguistics, and raising issues of the time with his journalistic articles. actively participates.

Key words: modern literature, proverb "Usuli Savtiya", children's literature, newspaper, story writer, epic, dictionary.

Mirmashriq Miryunus o'g'li 1898-yil Bo'stonliqning so'lim Xumson qishlog'ida oddiy dehqon xonadonida dunyoga kelgan. Mirmashriq oilasi 1911-yil muhtojlik tufayli Toshkent shahriga ko'chib kelib, ota-bola mardikorlik bilan shug'ullana boshlagan. Mirmashriq ishdan bo'sh vaqtlarida "Xoniy" maktabida o'qiydi. 1914-yildan Avloniy-

ning “usuli savtiya” maktabida o‘qib, bosmaxonada ishladi, gazeta sotdi. 1919-yil Mirmashriq Miryunus o‘g‘li Fitratning “Chig‘atoy gurungi” to‘garagiga kirib, uning faol a‘zolaridan biri bo‘ldi. Unga Elbek nomini ham Fitrat bergandi.

Elbek adabiyotga jadid sifatida kirib keldi. Uning dastlabki she‘rlari 1917-yildan “El bayrog‘i”, “Turon”, “Turk so‘zi”, “Ulug‘ Turkiston” gazetalari sahifalarida bosildi. Uning nazmiy va nasriy asarlarida o‘zbek xalqining uzoq va yaqin tarixi, shuningdek, shoirning kechmish-kechirmishlari bilan bog‘liq voqealar tasviri muhim o‘rin egallaydi. Elbek o‘tmishga murojaat etganida ham, zamonaviy mavzularda qalam tebratganida ham ibratli voqealarni tasvirlashga, zamondoshlarining, ayniqsa, yoshlarning dunyoqarashi va axloq-odobini shakllantirishda katta ahamiyatga ega bo‘lgan masalalarni ko‘tarishga intiladi. U hamma uchun tushunarli, ommabop til va uslubda, masal, rivoyat, qo‘shiq singari xalqchil janrlarda asarlar yozishga alohida e‘tibor qaratadi. Elbek Gulxaniyning masalnavislik an‘analarini davom ettirib, Avloniy, Hamza qatori masal janrida bolalarga bag‘ishlab qator asarlar bitdi. U o‘zbek bolalar adabiyotining rivojlanishiga sezilarli hissa qo‘shdi.

1922 yil bosilgan “O‘zbek yosh shoirlari” to‘plamida Elbek shoir sifatida ko‘zga tashlanadi. Uning “Armug‘on” (1921, 1923), “Yolqinlar” (1925), “Ko‘zgu” (1926), “Sezgilar” (1927), “Bahor” (1929), “Mehnat kuylari”, “G‘unchalar”, “Chirchiq bo‘ylarida” (1935), “Bolalar qo‘shig‘i”, “She‘rlar to‘plami” (1936), “Sevgi tarixi” (1936), “She‘rlar” (1937) singari she‘riy to‘plamlari, “Anorgul” (1926), “Go‘zal qiz” (1927), “Turkiston” (1928), “Bizniki”, “Paxta”, “O‘tmishim”, “Chirchiq” (1929), “Batrak kolxozi” (1930), “O‘zbekiston” (1934), “Bog‘bon”, “Etik”, “Mergan” (1935) singari dostonlari, “Qo‘shchi Turg‘un” (1925), “Dadamat” (1936) kabi asarlari chop etilgan. Elbek 1934-yil “Tozagul” asari bilan o‘zbek adabiyotida birinchi bo‘lib she‘riy roman janrini boshlab berdi.

O‘tgan asrning 20-30-yillaridagi o‘zbek gazeta va jurnallari Elbekning she‘rlari va hikoyalari bilan to‘lgan. Fitrat “O‘lkada qora kunlar boshlandi”, Botu “Turonda qora bulutlar”, Cho‘lpon “Buzilgan o‘lkaga” deb yozsa, Elbek “Sevimli Vatan” she‘rida “O‘, jannat o‘lka olov va alamda, tanang vayron sevimli Vatan” deb hayqiradi. U “Chingiz bobo” she‘rida sovetga qarshi kurashda undan madad tilaydi, “Ulardan kim bo‘ri” masalida bolsheviklarni mustamlakachi chor hukumati bilan qiyoslaydi. Elbek zamon bilan hamqadam shoir, u 1924-yil sovetlarning milliy chegaralanish siyosatiga qarshi chiqdi. “Qo‘shchi Turg‘un”da yer islohotiga qarshi “bechora xalq rusdan emas, uning shapkasidan ham qo‘rqib qolgan” deydi. 1929-30-yillar Elbek she‘riyatida pessimizm kuchayib bordi. “Toza gul”da 1917-yil fojialarini qalamga oladi.

Elbek yirik pedagog. U, dastlab Munavvar qori Abdurashidxonovga shogird bo‘lib, uning “Namuna” maktabida dars berdi. 1920-yildan 1924-yilgacha Narimonov nomidagi ta‘lim-tarbiya texnikumida o‘qituvchilik qildi va o‘zi ham ko‘plab shogirdlar yetishtirdi. Elbek pedagog sifatida 2-, 4-sinf o‘quvchilari uchun “Yozuv yo‘llari” (1921), “O‘rnak”, “Boshlang‘ich maktabda ona tili” (1923), “Go‘zal yozg‘ichlar” (1925) kabi qator darslik va o‘quv qo‘llanmalarini, majmualarini yaratdi. Folklorshunos olim sifatida xalq og‘zaki ijodi materiallarini to‘plash va o‘rganish maqsadida 1921-22-yillarda Bo‘stonliq tumaniga, 1932-yilda esa Ohangaron va Chirchiq tumanlariga hamda Farg‘ona vodiysiga ekspeditsiyalar uyushtirdi. Elbek ilmiy safarlari natijasida to‘plangan materiallaridan 1- va 3-sinflar uchun “Bilim” to‘plamida keng foydalangan. U 1931-34-yillarda madaniy qurilish ilmiy tadqiqot institutida ilmiy xodim bo‘ldi. 1934-35-yillarda “Ashulalar to‘plami” 2 marta nashr etildi, 1935-yil “Laparlar” va “Ertaklar” to‘plamlari e‘lon qilingan.

Elbekning publitsistik merosi ham ulkan. Jumladan, “Bilimsizlik qo‘shini yengilish oldida” maqolasida “Xorij ta’lim muassasalarida tahsil olish uchun Moskva, Leningrad, Boku shaharlari-ga, Germaniyaga yo‘l olgan yuzlab yoshlarimiz bu bizning ertagi qudratimiz bo‘ladi deb umidla-nadi¹. “Armug‘on” jurnalida bosilgan “Ikki oqim” maqolasida esa “...Yuksaklik va tubanlik oqim-lari bor. Bu to‘lqin hayot to‘lqinidir. Unga bas kelish uchun ulg‘aymoq kerak. Bu ilm va tajriba bilandir. To‘lqin kuchsizlar va pastdagilarni oqizadi. O‘qib, ilm olib hunar bilan yuksalib borish lozim. Yana eng muhimi inson o‘z aqliga ega bo‘lishi kerak. Bizning fojialarimizning asosi iya-ruvchilikdir. Odamlarga ishonib ne ne zodlar xalqqa tashvishlar keltirgani sir emas. Ishondilarda aldandilar. “Yashasin o‘zboshli va erkin miyali yigitlar! Yo‘q bo‘lsin o‘z miyasini yo‘qotib, bosh-qaning miyasi bilan ishlaguvchilar!”² deb hayqiradi.

“Qishloqqa sayohat” maqolasida Elbek tug‘ilgan qishlog‘i “X” (Xumson)ga boradi, o‘quvchi-ni sehrlaydigan og‘ir va yengil kechinmalarga boy sochmasida: “...men qishloq ichiga tomon ki-rarkan, bir binolarga, bir kishilarga qaradimda o‘z o‘zimga: - ey, boyaqish el, ey, yemirik qishloq, sening bu holingga kim sababchi, suv, havomi – yo‘q, tole’ va ko‘rgulikmi – yo‘q, boshqa belgisiz kuchmi – yo‘q! Yolg‘izgina bunga sabab yolqovliq, bilimsizliq, yashamoq yo‘llarini o‘rganma-ganliq va buni o‘rgatmaganliq, dedimda qishloqning buzuq, qorong‘u tomonig‘a qarab yurib ket-dim”³ deb yakunlaydi. Elbek “Kuzatishda” hikoyasida ham o‘zbekning sodda samimiy hayotini tasvirlab, Toshbobo tilidan gapiradi, uning so‘zlaridagi sirlilik jurnalxonni mahzun bir holga so-ladi⁴. “Yangi turmush muammosi”da yosh oilalar tashvishlarini qalamga olsa, “Kelgusining quy-oshi” hikoyachasida chiroq yog‘dusida o‘qiyotgan bolakayni tasvirlaydi⁵.

“Yer yuzi”dagi “Jadid qoravoy” hikoyasida jadid qiyofasini yaratsa, “Yer quyoshi”da o‘qituv-chilarning zahmatli mehnatini ta’riflaydi⁶.

“Sirdaryo” she’rida daryoga xitob qilib, uning Farg‘onaning dard va sirlarini yashirganiga to‘xtalib...

“Sir” bunga sira bir buzmas yurishin,

O‘zgartmas o‘zining oqib turishin...”⁷, dedi.

“Kuyganlar yoki turmush muammosi” she’rida esa o‘zbek oilasi masalasini ko‘taradi:

...To‘ldirdi yoshlarning qo‘ynini “ko‘k ko‘z”lar,

Bezirdi yoshlarning ko‘nglini “o‘z”lar...

...

“Yevropes”dan xotin olish uy tuzish,

O‘zbek elin oilasindir buzish.

Kelishmaydir hech yoshlarga bu yurish,

Kerak o‘zbek xotin qizin qutqazish!

...Tortishlar tugadi, og‘izlar toldi,

Turmush muammosi yeshilmay qoldi...⁸

¹ Elbek. Bilimsizlik qo‘shini yengilish oldida // Turkiston. 1922-yil 22-oktabr.

² Elbek. Ikki oqim // Armug‘on. 1922-yil 8-aprel. №1. – B. 2.

³ Elbek. Qishloqqa sayohat // Maorif va o‘qituvchi. 1925-yil. №1.

⁴ Elbek. Kuzatishda (hikoya) // Maorif va o‘qituvchi. 1925-yil.

⁵ Elbek. Yangi turmush muammosi. // Maorif va o‘qituvchi. 1926-yil. № 7-8.; Elbek. Kelgusining quyoshi // Maorif va o‘qituvchi. 1925-yil. № 9-10.

⁶ Elbek. Jadid qoravoy // Yer yuzi. 1926-yil. №4.; Elbek. Yer quyoshi // Yer yuzi. 1926-yil. № 5.

⁷ Elbek. Sirdaryo // Maorif va o‘qituvchi. 1925-yil. №3.

⁸ Elbek. Kuygan // Maorif va o‘qituvchi. 1926-yil. №7-8.

Elbek tilshunos sifatida o'zbek tilining sofligi uchun tirishdi. U "Ishtirokiyun", "Turkiston" gazetolari, "Inqilob", "Maorif va o'qituvchi" jurnallarida "terminlar lug'ati" ruknini ochdi. Bilim jamiyati tavsiyasi bilan Elbek tayyorlagan "Ta'rifot" (tanitish) maqolasida o'zbek milliy matbuotda yillarlab yotgan ayrim notanish so'zlarning lug'atini bergan. Unda ko'plab yangi-yangi so'zlar kashf etilib muomalaga kiritilganining ham guvohi bo'lishimiz mumkin. Bu hol o'z davri uchun o'ta muhim ahamiyatga molik ish edi. Jumladan, unda:

Хозяйство – ro'zgor;

Нородное хозяйство - xalq ro'zgori;

Класс – sinf;

Промышленность – sanoat;

Природа – tabiat;

Теория – nazariya;

Практика – amaliyot;

Логика – mantiq;

Капитал – sarmoya;

Фактор – omil;

Консерватизм – muhofazakorlik;

Эволюция – takomil;

Култура – madaniyat kabi ko'plab so'zlarning o'zbekcha muqobili taqdim etilgan edi⁹. Avval "Turkiston" gazetasi, so'ng "Inqilob", "Maorif va o'qituvchi" jurnallarida bosilgan Elbekning "Lug'at va atamalar" lug'ati hali hamon o'z ahamiyatini yo'qotgan emas¹⁰. Uning "O'zbekcha shakldosh so'zlar" lug'ati (1934) o'zbek tilidagi dastlabki omonimlar lug'atidir.

1923-yil Elbek Munavvar qori Abdurashidxonov, Muso Saidjon, Komil Alimov, Sanjar Sidiqlar bilan Buxoroda orfografiya yig'inida ishtirok etdi. Ular eski adabiyot va diniy asarlarda avvalgi alifboni qoldirishni talab qiladilar, 1926-yil may oyida sovetlarning latin imlosiga o'tish qarorini ham rad etadi. Elbek tarjimon sifatida I.A.Krilov, A.S.Pushkin va N.A.Nekrasov va boshqalarning bir necha she'rlarini o'zbek tiliga tarjima qildi.

1937-yil 7-avgust kuni O'zSSR IIXK Leonov Elbekni "sovetlar tomoniga o'tganlarga uyat" deb aytgan degan chaquv asosida O'zSSR JKning 60-, 67-moddalari bilan ayblab qamoqqa olishga qaror qiladi. 1937-yil 11-avgust kuni Elbek qamoqda olinadi va uning uyida tintuv o'tkazilib bor bisoti olib ketildi. Uning izidan turmush o'rtog'i Muborak Shermuhammedova va o'g'li Ulug'beklar zor qaqshab qoldilar.

Elbek tinimsiz tergov so'roqlar jarayonida o'ziga qo'yilgan birorta ayblovni tan olmadi. Shunga qaramay ishga Usmon Salimiy tomonidan 1930-yil 17-dekabrda, G'oz Olim Yunusov tomonidan 1937-yil 10-iyulda, Qayum Ramazon tomonidan 1937-yil 29-iyulda, Ziya Gimadiev tomonidan 1937-yil 20-oktabrda, 1937-yil 25-sentabrda Vois Raximiy tomonidan imzolatilgan so'roq bayonnomalaridan parchalar tikildi. Ularda Elbekning "Milliy istiqlo'l" aksilinqilobiy tashkilotining a'zosi bo'lganligi "aks etgan" edi.

1937-yil 29-noyabr kuni so'roqqa chaqirilgan yosh adabiyotshunos Izzat Sulton (1910) tergovda Elbekning xuddi Cho'lpon, Mo'min Usmonov, Qurbon Bereginlar qatorida "millatchi" va "xalq dushmani" bo'lganini ma'lum qiladi.

1937-yil 17-dekabr kuni so'roqda Elbek o'zining hech vaqt birorta aksilinqilobiy tashkilot-

⁹ Elbek. Dunyoning yaratilishi // O'zgarishchi yoshlar. 1923-yil, dekabr. №1.

¹⁰ Elbek. Lug'at va atamalar // Maorif va o'qituvchi. 1925-yil. № 3.; Elbek. Lug'at va atamalar // Maorif va o'qituvchi. 1925-yil, oktabr. № 5-6.

ga a'zo bo'maganini ta'kidlaydi va o'ziga nisbatan barcha bo'htonlarni rad etadi. Biroq, 1937-yil 20-dekabr kuni Lisitsin qarorida tergov jarayoniga zid holda Elbekni rus millatiga qarshi deb unga O'zSSR JKning 57-, 66-, 67- moddalarini qo'llaydi. 1937-yil 29-dekabr so'nggi so'roqda tahqir va tazyiqlardan bezgan Elbek o'ziga qo'yilgan barcha ayblovlarni rad etgan holda boshqa qo'shimcham yo'q, deb ishni yopishlarini so'raydi.

Elbekning ayblov bayonnomasida uni o'ng troskiychi, aksilinqilobiy tashkilot a'zosi deb, O'zSSR JKning 58-, 64-, 63-, 67-moddalari bilan ayblashadi. 1938-yil 5-oktabr kuni soat 14 45-15 00 davom etgan mash'um "uchlik" sudi uni 12 yilga qamoqqa hukm etadi. Elbek 1939-yil 14-yanvar kuni Yuqori Ural turmasiga vafot etdi.

Xalqimizning buyuk shoiri Elbek 1957-yil 1-avgust kuni SSSR Oliy Sudi harbiy kollegiyasi tomonidan oqlanadi. 1957-yil 2-oktabr kuni bu xabar Elbekning turmush o'rtog'i Muborak Sher-muhammedovaga yetkaziladi. Albatta, bir maqola doirasida Elbekdek ulkan adabiy meros sohibining ijodi va hayot yo'lini qamrab olishning imkoni yo'q. Maqsadimiz yoshlarimiz uchun millatimizning sevimli farzandi, sho'ro tuzumining qatag'on rejimi qurboni Elbek xotirasini yana bir yodga olish edi xolos.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. *Elbek. Bilimsizlik qo'shini yengilish oldida // Turkiston. 1922-yil 22-oktabr.*
2. *Elbek. Ikki oqim // Armug'on. 1922-yil 8-aprel. №1. – B. 2.*
3. *Elbek. Qishloqqa sayohat // Maorif va o'qituvchi. 1925-yil. №1.*
4. *Elbek. Kuzatishda (hikoya) // Maorif va o'qituvchi. 1925-yil.*
5. *Elbek. Yangi turmush muammosi. // Maorif va o'qituvchi. 1926-yil. № 7-8.; Elbek. Kelgusining quyoshi // Maorif va o'qituvchi. 1925-yil. № 9-10.*
6. *Elbek. Jadid qoravoy // Yer yuzi. 1926-yil. №4.; Elbek. Yer quyoshi // Yer yuzi. 1926-yil. № 5.*
7. *Elbek. Sirdaryo // Maorif va o'qituvchi. 1925-yil. №3.*
8. *Elbek. Kuygan // Maorif va o'qituvchi. 1926-yil. №7-8.*
9. *Elbek. Dunyoning yaratilishi // O'zgarishchi yoshlar. 1923-yil, dekabr. №1.*
10. *Elbek. Lug'at va atamalar // Maorif va o'qituvchi. 1925-yil. № 3.; Elbek. Lug'at va atamalar // Maorif va o'qituvchi. 1925-yil, oktabr. № 5-6.*

